

วิจารณ์หนังสือ

คำ : ร่องรอยความคิด
ความเชื่อไทย

ชุด ความคิดและภูมิปัญญาไทย
เล่มที่ ๒

สุวรรณา สถาอานันท์

เนืองน้อย บุญเนตร

โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พฤศจิกายน ๒๕๓๕.

๓๗๗ หน้า, ราคา ๑๒๕ บาท

การใช้ภาษาและถ้อยคำที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัยแห่งสังคมไทย จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นสมัย สุโขทัย, อยุธยา หรือรัตนโกสินทร์ เป็นความคลี่คลายของภาษาอันมีปัจจัยหลายประการในเรื่องของกฎเกณฑ์ และเรื่องของค่านิยม แต่ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ การที่คำๆเดียว มีความหมายและมีที่ใช้แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัยของสังคมๆ หนึ่ง กรณีเช่นนี้อาจเป็นเสมือนร่องรอยหรือพยานหลักฐานบางประการที่ทิ้งอยู่ให้เราสืบค้นหรือทำความเข้าใจในความคิด ความเชื่อของคนในสังคมที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยได้ ด้วยเหตุที่เราใช้ “คำ” เป็นเครื่องมือหนึ่งในการสื่อสารความคิด ความเชื่อของเรา

จากแนวคิดดังกล่าว “คำ : ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย” จึงปรากฏเป็นผลงานของนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่ร่วมกันศึกษาวิจัย “คติทัศน์

เกี่ยวกับรากฐานแห่ง “ความเป็นไทย” โดยอาศัย “คำ” จำนวนหนึ่งในภาษาไทยเป็นเครื่องนำเราไปสู่ความรู้ความเข้าใจในความหมายของคติทัศน์นั้นๆ วิธีการนำเสนอเป็นไปโดยการเลือกคำกลุ่มหนึ่ง (๓๖คำ) ที่นับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบความคิด ความเชื่อของสังคมไทย แล้วนำมาอธิบายขยายความเกี่ยวกับความหมายและการใช้คำดังกล่าวในสังคมไทยสมัยต่างๆ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาคำแต่ละคำ ช่วยบอกเราถึงความหมายที่คนในสังคมใคร่ให้กับคำๆ นั้น ความแตกต่างและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับคำๆ หนึ่งจะแสดงให้เห็นทั้งความเปลี่ยนแปลงของความคิดความเชื่อของคนในสังคมและความเปลี่ยนแปลงในตัวสังคมนั้นเองด้วย อาทิ การศึกษา คำว่า “ขวัญ” ของดร.วิไลวรรณ ษนิษฐานันท์ “ขวัญ” นั้นเป็นคำโบราณ มีความหมาย ซึ่งตรงกันในกลุ่มคนทุกกลุ่มต่างๆ ว่า “...คือส่วนประกอบอันไม่มีตัวตนของมนุษย์ ซึ่งมีความสำคัญมากเท่าๆ กับส่วนประกอบที่มีตัวตนหรือร่างกาย ถ้าขวัญอยู่กับร่างกาย เจ้าของขวัญก็มีความสุขสบาย ถ้าขวัญออกจากร่างกายไป เจ้าของขวัญก็จะเป็นปกติ อาจเจ็บไข้หรือถึงแก่ความตายได้...” (น.๗๗) อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันพบว่าความเข้าใจหรือความหมายที่คนในสังคมไทยให้แก่ “ขวัญ” นั้นเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ

“... ถ้าเราถามคนไทยโบราณว่า มนุษย์ประกอบขึ้นด้วยอะไร เราคงได้คำตอบว่า “ตัว” และ “ขวัญ” แต่คนไทยปัจจุบันตอบว่า “ร่างกาย” และ “จิตใจ” ซึ่งในเนื้อหาแล้ว คำตอบ ๒ คำตอบ นี้เหมือนกัน คือส่วนหนึ่งเป็นรูปธรรม อีกส่วนหนึ่งเป็นนามธรรม แต่คำ

ที่ใช้แตกต่างกันไปนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่แตกต่างและหลากหลายในสังคม ที่ต่างเวลากัน “ขวัญ” สัมพันธ์กับความคิดความเชื่อต่างๆ หลากอย่าง เป็นต้นว่าพิธีกรรม ซึ่งต้องมี “หมอล้วน” “คำเรียกขวัญ” “เจ้าของขวัญ” “พ่อแม่หรือญาติพี่น้องที่ร่วมในพิธี” ฯลฯ ส่วน “จิตใจ” สัมพันธ์กับความคิดที่แตกต่างออกไป เป็นต้น ว่า “การสั่งสอนอบรม” ระเบียบวินัย “ศีลธรรม” “พ่อแม่ครูอาจารย์” ฯลฯ...”(น.๘๒) เราจึงพบว่า มีการใช้คำว่า “ขวัญ” ในสังคมไทยปัจจุบันในความหมายใหม่ที่เกี่ยวกับ “อารมณ์และความรู้สึกด้านจิตใจ” เช่นคำว่า “ขวัญและกำลังใจ” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า “กำลังใจ” เพิ่มขึ้นมาอีกความหมายหนึ่ง

งานวิจัยฉบับนี้ ประกอบไปด้วยเนื้อหาหมวด ๕ บท บทแรกซึ่งมีชื่อเดียวกันกับหนังสือนี้เป็น บทที่เขียนขึ้นเพื่อร้อยเรียงคำทั้ง ๓๖ คำ เข้าด้วยกันให้ “คติทัศนไทย” ในความคิดของผู้จัดทำปรากฏชัดแก่ผู้อ่าน ซึ่งก็เป็นการอธิบายเหตุผลของการเลือกหยิบยกคำแต่ละคำขึ้นมาศึกษา

ในส่วนของเนื้อหาได้มีการจัดแบ่งคำเหล่านี้ออกเป็น ๓ หมวด ซึ่งแต่ละหมวดก็กลายมาเป็นชื่อและเนื้อหาของบทที่สอง สาม และสี่ ตามลำดับ ได้แก่

- **ระเบียบจักรวาล ระบบศีลธรรม** ประกอบด้วยคำที่มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับ “ความคิดเกี่ยวกับจักรวาลและศีลธรรม” อาทิ ชาติภพ, วิญญาณ, กรรม และนรก-สวรรค์

- **ระบบศีลธรรม ระเบียบสังคม** ประกอบด้วยคำที่มีความหมายสำคัญในระบบสังคมไทย อาทิ ครอบครัว, พรศพวก, ผู้ใหญ่ - ผู้น้อย และเกรงใจ

- **เล่นกับจารีต** ประกอบไปด้วยคำที่แสดง “ท่าทีต่อความเป็นไปในชีวิตของชาวไทย” เช่น ไม่เป็นไร, ปลง และ เล่น เป็นต้น การทำงานของนักวิชาการทั้งหมดกว่า ๒๐ ท่านนี้

เป็นไปในรูปของการแบ่งสรร ดังจะเห็นได้จากสารบัญ ซึ่งมิบอกชัดเจนว่าใครรับผิดชอบคำๆ ใด ซึ่งก็คงเป็นไปตามความสนใจ ความถนัด หรือประสบการณ์ของแต่ละท่าน เมื่อนำงานเขียนทั้ง ๓๖ ชิ้นมารวมกันเป็นงานวิจัยเล่มนี้ ก็พบว่า มีข้อสังเกตบางประการ คือ

ประการแรก เกี่ยวกับขอบเขตและแนวทางการศึกษาวิจัย นักวิชาการที่มาร่วมวิจัยครั้งนี้ มีทั้งจากสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ งานที่ปรากฏจึงมีแนวทางการศึกษาวิจัย การอ้างอิง และการใช้ข้อมูลต่างกัน งานของนักวิชาการสังคมศาสตร์มักมีการอ้างอิงแนวคิดทฤษฎีและงานศึกษาวิจัย รวมทั้งมีการใช้ข้อมูลภาคสนาม ในขณะที่งานของนักวิชาการมนุษยศาสตร์จะเป็นการอธิบายในเชิงสามัญสำนึกและอ้างอิงงานเขียนจำพวกวรรณกรรม เมื่อเป็นดั่งนี้งานเขียนจำนวน ๓๖ ชิ้นย่อย จึงมีลักษณะต่างกันออกเป็น ๒ แนวอย่างเห็นได้ชัด

ประการที่สอง คือ เรื่องของมิติด้านเวลา เนื่องจากการอธิบายคำของนักวิชาการแต่ละท่าน ครอบคลุมมิติทางเวลาที่แตกต่างกัน บางคำได้รับการอธิบายเน้นที่ความเป็นมา การเริ่มต้นมีใช้ และการใช้ในอดีตมาก ในขณะที่บางคำอธิบายถึงการใช้ในสังคมปัจจุบัน หรือในสังคมไทยโดยไม่เน้นเรื่องของยุคสมัยให้เห็นชัด เมื่อเป็นดั่งนี้ จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งของการทำวิจัย ได้แก่ การเสนอความเปลี่ยนแปลงของความคิดความเชื่อไทย ในรอบ ๓-๔ ทศวรรษ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นช่วงที่มีความเปลี่ยนแปลงแห่งบริบททางสังคมเศรษฐกิจอย่างมากจึงไม่สัมฤทธิ์ผลนัก เนื่องจากผู้อ่านไม่ได้เห็นภาพความแตกต่างระหว่างยุคสมัยต่างๆ ชัดเจนพอ

ประการที่สาม เกี่ยวกับหนังสืออ้างอิง ในกระบวนของหนังสือที่ถูกอ้างถึงในงานวิจัยชุดนี้ ที่พบว่านิยมใช้กันมาก เห็นจะได้แก่ งานเขียนของ

พระยาอนุমানราชธน กับหนังสืออักษรวิธาน ศัพท์ ของหมอบรัดเลย์ หนังสือทั้งสองรายการนี้มีคุณสมบัติร่วมกันตรงที่ต่างก็เป็นบันทึกสังคมอย่างดี ด้วยเหตุที่ได้พยายามรวบรวม อธิบาย และกล่าวถึง เรื่องราวหรือสิ่งธรรมดาสามัญที่ (คิดว่า) เป็นที่รู้และเข้าใจกันอยู่เป็นพื้นแล้วในหมู่คนทั่วไป จึงทำให้ถูกละเลยและมองข้ามที่จะทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ หรือบันทึกไว้เพื่อประโยชน์ของคนรุ่นหลังในสังคม ซึ่งสิ่งนี้ก็ป็นข้อของงานวิจัยชุดนี้

บทที่ ๕ ซึ่งเป็นบทสรุป ได้ชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบความคิดความเชื่อของสังคมไทยปัจจุบันในทั้งสามแง่มุมที่ได้ศึกษาวิจัยในส่วนของระเบียบจักรวาล ระบบศีลธรรม พบว่า “วิธีการอธิบายโลกเชิงวิทยาศาสตร์” รวมทั้งเทคโนโลยีจากตะวันตก เข้ามามีส่วนเปลี่ยนแปลง “การมองโลกและชีวิต” ของคนไทย “ความจริง” และ “ความรู้” แบบใหม่ถูกกำหนดขึ้น ทำให้คนหันมายึดถือและให้ความสำคัญกับ “ชีวิตในปัจจุบัน” และความสุขที่เป็น “รูปธรรม” แทนการคาดหวัง ชีวิตในภพหน้าหรือ ผลของการกระทำที่เป็น “นามธรรม” เช่น “นรก-สวรรค์” เมื่อเป็นดังนี้ สิ่งที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน คือเรื่องของศีลธรรม

เกี่ยวกับระบบสังคม เหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ เช่น การเลิกระบบไพร่, การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ตลอดจนการแพร่ขยายของระบบทุนนิยมและการค้า ต่างส่งผลให้แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ดังเช่นกรณีคำว่า “เจ้านาย” ความสัมพันธ์ในสังคมแปรเปลี่ยนไปเป็นเชิงผลประโยชน์ยิ่งขึ้น ไม่ว่าในระหว่างผู้ใหญ่-ผู้น้อย หรือระหว่างผู้มีบุญคุณต่อกัน

ด้านทำที่ต่อชีวิต พบว่า ลักษณะของการลดความจริงจังในสถานการณ์ดังเครีียด (ด้วย

อารมณ์ขัน) และ “เล่น” กับเรื่องที่จริงจัง ยังคงปรากฏอยู่ ในขณะที่ “การให้อภัย” จางลงในบรรยากาศของการแข่งขันเชิงธุรกิจ

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยคาดการณ์ว่า วัฒนธรรมไทยส่วนที่เกี่ยวข้องกับความคิดความเชื่อในชีวิตน่าจะยังคงสืบทอดต่อไปได้ ภายใต้เงื่อนไข ของการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กับการถอยห่างจากจารีตคำคาดการณ์ที่บรรณาธิการทิ้งไว้เป็นประโยชน์สุดท้ายของหนังสือเล่มนี้ ค่อนข้างจะทำให้เกิดข้อสงสัยว่าเหตุใดจึงกล่าวไว้เช่นนี้ เพราะยังไม่ได้มีการอธิบายให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การรักษาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับการถอยห่างจากจารีต จะเกิดหรือไม่เกิดขึ้นในลักษณะใดท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงต่างๆ นอกจากนั้น รายละเอียดที่ปรากฏในการบรรยายคำแต่ละคำ ก็ดูมิได้มุ่งไปสู่จุดนี้ อย่างชัดเจนนัก ปัญหาว่าความคิดความเชื่อแบบไทยจะยังคงมีอยู่ในลักษณะอย่างไรในอนาคต จึงยังป็นสิ่งที่ท้าทายความคิดอยู่มาก

โดยสรุปแล้วหนังสือเล่มนี้น่าจะให้ประโยชน์ได้มากในแง่ที่เป็นสารานุกรมอย่างละเอียด แต่หากคิดว่าเป็นหนังสือหนึ่งเล่ม เนื้อหาที่อาจจะเชื่อมกันได้ไม่สนิทนัก อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาราคาแล้วก็ต้องนับว่าย่อมเยาเมื่อเทียบกับเนื้อหา สิ่งนี้อาจจะรบกวนผู้อ่านอยู่บ้างเล็กน้อยก็คงเป็นตัวละครผิด ซึ่งมิใช่น้อย กับคุณภาพของการเข้าปกซึ่งไม่คงทนถาวรเอาเสียเลย เพราะเพียงแต่อ่านเพื่อการวิจารณ์ก็หลุดร่วงออกมาเป็นปึกๆ เสียแล้ว ไม่สมกับค่าข้างในที่ผ่านกาลเวลามานาน และอาจจะยืนยงต่อไปอีกนานในอนาคต

วิมาลา ศิริพงษ์
กรุงเทพมหานคร